

Forskare till salu

Forskare vid svenska universitet och högskolor knäcker extra genom att sälja sin kunskap. I vissa fall med universitetets goda minne, i andra fall i hemlighet, men hela tiden i den akademiska frihetens namn. Ordfront magasin har kartlagt privatiseringen av kunskapen.

Det börjar med att jag får ett tips om att en kommun har betalat en språkforskare från Uppsala universitet 30 000 kronor för en utbildningsdag. Jag blir konfunderad; universiteten har ju bland annat i uppgift att bjuda det omgivande samhället på kunskap? Sedan ser jag att en professor i barnpsykologi från Lunds universitet knäcker extra åt blöjtillverkaren Pampers. Kan det verkligen vara i linje med opartisk forskning?

Under några veckors research tittar jag närmare på ett stort antal forskare och högskolelärare som parallellt med sin anställning extraknäcker som konsulter, föredragshållare eller utbildare inom ett brett urval av ämnen – pedagogik, psykologi, barn- och ungdomspsykiatri, riskvetenskap, hälsovetenskap, ekonomisk historia, arbetsvetenskap, företagsekonomi, nationalekonomi, handelsrätt, medarbetarskap, forskningspolitik, journalistik, kulturgeografi, farmaci, elektroteknik, medieteknik. Typfallet är en professor eller docent som sköter sina externa uppdrag på arbetstid.

När jag googlar forskare + konsult får jag 21 900 träffar. Jag stöter till exempel på Lars-Åke Levin, docent i hälsoekonomi vid Linköpings universitet. Han är i tjänst på heltid på universitetet med en lön på 34 000 kronor i månaden. Lars-Åke Levin och hans aktiebolag, Svensk Hälsoekonomi, har de två senaste åren haft uppdrag bland annat hos den statliga myndigheten Läkemedsförmånsnämnden, hos tidskriften Pharma Industry och hos världens största läkemedelsbolag, Pzifer.

Dessutom har Lars-Åke Levin totalt sex dagar under det senaste dryga året hållit en grundkurs i hälsoekonomi på Djurönäset utanför Stockholm. Arrangör är Pharma Industry och priset för tre kursdagar är 23 500 kronor plus moms per deltagare. Bland de företag som skickat sina anställda på den kursen finns Pzifer och andra läkemedelsbolag. För ingen av de sex vardagarna har Lars-Åke Levin tagit ledigt från sitt jobb på Linköpings universitet.

Lars-Åke Levin skrev också hösten 2004 en artikel på DN:s debattsida med rubriken "Patienterna drabbas av regeln om billigast möjliga mediciner". Avsikten med regeln om att läkare och apotek måste ge patienterna billigast möjliga medicin är att patienten ska spara pengar. De som drabbas är så vitt jag vet läkemedelsföretag som just Pzifer.

Juridiken kring forskarnas extraknäcker är snårig. På Högskoleverket träffar jag juristen Barbro Molander som kartlägger lärosätenas kontroll av lärarnas bisysslor. Vi får bläddra fram och tillbaka i hennes pappershögar för att hitta rätt bland paragraferna. Så här är det:

Svenska universitet och högskolor är statliga myndigheter. Därför regleras de anställdas rättigheter och skyldigheter av lagen om offentlig anställning (loa). Enligt

loa får de anställda inte ta något extraknäck som kan skada förtroendet för myndigheten. Om en bisyssla har direkt anknytning till den anställdes arbetsområde anses det i sig vara förtroendeskadligt. Men för de universitetsanställda som också är lärare, och det är de allra flesta, gäller även högskolelagen. Där heter det att högskolelärarna har rätt att som bisyssla bedriva forskning och utveckling inom sitt ämne om det inte skadar förtroendet för lärosätet. Högskolelärarna har alltså större rätt än andra statsanställda att ha bisysslor, men de är enligt högskoleförordningen skyldiga att fortlöpande informera sin arbetsgivare om sina bisysslor – och arbetsgivaren är, också enligt högskoleförordningen, skyldig att dokumentera informationen. År 2002 kom dessutom nya regler i loa som ger arbetsgivaren större rätt att kontrollera vilka bisysslor de anställda har.

I centrala kollektivavtal som de anställda är bundna av heter det vidare att bisysslor inte får vara vare sig konkurrerande eller arbetshindrande. Å andra sidan finns, än så länge, lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar. Den slår fast att det normalt är arbetsgivaren som har rätten till det en anställd åstadkommer i sitt arbete men att lärare är undantagna från denna regel. Högskolelärare har alltså rätt till sina egna upptäckter, till exempel patent på nya mediciner eller tekniska uppfinningar. Just detta så kallade lärarundantag funderar regeringen nu på att ta bort och har därför tillsatt en statlig utredning som ska ta reda på hur det skulle kunna gå till.

Vad vi ser är alltså ett komplicerat lag- och avtalssystem där paragraferna balanserar varandra på ett intrikat sätt. Där loa och kollektivavtalet begränsar ger högskolelagen och lärarundantaget friheter som sedan återigen stramas upp i högskoleförordningen och loa.

Lars-Åke Levin är universitetslektor, vilket betyder att han är lärare och alltså skyldig att redovisa de externa uppdrag han har. När jag frågar chefsjuristen vid Linköpings universitet om Lars-Åke Levin har redovisat sina extraknäck får jag så småningom till svar att Lars-Åke Levin först på min förfrågan har gjort det genom att fylla i en så kallad bisyssleredovisning. Innebörden av den är att han inom ramen för sitt aktiebolag konsulterar och håller föredrag och kurser. Han bedömer tidsåtgången till sammanlagt 150 timmar per år.

Jag funderar över hur Lars-Åke Levins verksamhet matchar de tre omständigheter som enligt kollektivavtalet gör extraknäck otillåtna. Hindrar extraknäcken honom i hans arbete? Konkurrerar de med universitetets egen verksamhet, till exempel utbildning på uppdrag av olika kundföretag? Skadar de allmänhetens förtroende för universitetet? Dags att ringa Lars-Åke Levin och höra vad han själv tycker.

När jag sagt mitt namn skrattar han glatt; han har fått flera varnande samtal om att en journalist granskar honom. Jag frågar hur det fungerar att jobba heltid som forskare och lärare och samtidigt hålla egna kurser utan att ta ledigt från jobbet.

– Det fungerar bra. Jag har haft väldigt goda kursomdömen. Men du kan ju fråga mina barn hur många helger jag var hemma i höstas, säger Lars-Åke Levin.

– Kräver inte de här kurserna du håller i egen regi en massa förberedelser?

– Det mesta sitter i huvudet. Det är ju hela affärsidén, att utnyttja det man är duktig på.

Att utnyttja det man är duktig på; det låter som en utmärkt affärsidé också för universiteten och deras bolag, tänker jag.

– Skulle du kunna hålla de här kurserna i hälsoekonomi i form av uppdragsutbildning vid din institution vid Linköpings universitet?

– Knappast, säger Lars-Åke Levin och tvekar lite. Vi har ju ingen sådan funktion... jag vet inte hur det skulle gå till att ragga åhörare. Dessutom är uppdragsutbildning ofta en rätt dålig affär för universiteten.

Det är vad jag får höra från flera håll: att endast ett fåtal svenska universitet och högskolor lyckas med att kommersialisera sin undervisning. I de flesta fall gör de administrativa påslagen att kurserna blir så dyra att det är svårt att locka kunder. På universitetets offert står vilka föreläsare som ska medverka; kunden ringer dem och gör upp under bordet till ett lägre pris.

– Hur fungerar det att bedriva oberoende forskning och samtidigt vara beroende av ett företag som Pzifer? frågar jag.

– Jag är inte ett jäkla dugg beroende av dem. Allt de här kurserna ger är lite extra utöver min vanliga lön. Att få undervisa i hälsoekonomi är det viktigaste jag kan tänka mig – om jag får säga vad jag vill och det får jag. Min filosofi är att det aldrig kan vara farligt att sprida kunskap.

– Men du har ju skrivit en debattartikel i DN som stämmer märkligt väl med de åsikter som Pzifer och andra läkemedelsbolag har.

– Det där är något jag verkligen står för, att det inte alltid är de billigaste medicinerna som är bäst.

Jag frågar Lars-Åke Levin varför han inte har redovisat några extraknäck förrän jag frågade.

– Det kan du fråga 98 procent av mina kollegor också, det är ingen som har fyllt i den där blanketten. När de nya reglerna kom satt jag och funderade över om de gällde mig men jag kom fram till att det gjorde de inte. Och det var väl en miss, kan man säga.

Jag ringer Lars-Åke Levins närmaste chef, prefekten Birgitta Öberg som är ansvarig för att kontrollera att de anställda inte har några otillåtna extraknäck. Hon börjar med att förklara att Linköpings universitet ser positivt på att de anställda har bisysslor:

– Det ger dem ett nätverk och det gör att vi syns. Dessutom är det en konkurrensfråga, våra lönenivåer är inte alltid attraktiva för vissa personer.

Jag frågar hur Birgitta Öberg ser på det faktum att Lars-Åke Levin håller sina privata kurser i hälsoekonomi under arbetstid.

– Vår rekommendation är att man får ha bisysslor upp till 300-400 timmar om året utöver tjänsten. Det viktiga är att man klarar av att producera sitt utbildningsuppdrag och sitt forskningsuppdrag. Jag har ingen rapport om att han inte har skött sina uppdrag. Han har faktiskt gjort en jättebra prestation här. Och hälsoekonomer är

väldigt väldigt attraktiva på marknaden. Jag vet att han tidigare har funderat på att flytta på sig, men nu tror jag att han trivs bra här, med de möjligheter han har.

Inte heller Birgitta Öberg tycker att Lars-Åke Levin skulle ha hållit sina egna kurser inom ramen för universitetets uppdragsutbildning. Hon menar att kurserna är för korta för det.

Lars-Åke Levins debattinlägg i DN vill Birgitta Öberg inte diskutera.

– Jag hinner inte bevaka allt som mina 130 anställda gör, det vore orimligt.

Birgitta Öberg beklagar att Lars-Åke Levin inte har anmält några extraknäck.

– Det vi gör är att fråga de anställda efter deras bisysslor. Vi gjorde det senast 2003 och då kom det in någon anmälan. Men vi kan säkert bli mycket bättre, säger hon.

Ytterst ansvarig för att de anställda på Linköpings universitet inte har några förbjudna uppdrag är rektorn Mille Millnert. Jag ringer honom och det visar sig att han är nöjd med sitt sätt att sköta kontrollen.

– Det fungerar bra med tanke på att vi har över 1 000 personer anställda som berörs av detta, säger han.

Om Linköpings universitet inte har järnkoll på de anställda så är man inte ensam. Högskoleverket bad för ett par år sedan alla universitet och högskolor att redovisa hur de levde upp till högskoleförordningens krav på att lärarnas extraknäck ska dokumenteras. Några universitet, som Umeå och Uppsala, lyckades bra. Men det visade sig att många lärosäten helt saknade rutiner för denna dokumentation. De ansvariga lovade att bättra sig och under 2004 frågade Högskoleverket dem hur det gått. Jag läser svaren:

”Det är tidsbristen och prioriteringen på utbildning och information som gjort att arbetet har skjutits upp”, skriver Örebro universitet.

”Vid kontroll visade det sig att projektet avstannat till förmån för andra projekt”, skriver Blekinge Tekniska högskola.

”Översynen/uppdateringen är inte klar, vilket huvudsakligen beror på våra interna gnissel om vem som är behörig (kvalificerad?) att göra vad”, skriver Göteborgs universitet.

Juristen Annikka Genberg vid Lärarhögskolan i Stockholm skriver:

”Enligt prefekterna har inga lärare anmält bisysslor. Av nästan 400 lärare borde det finnas några som har bisysslor! Så det är bara att inse att vår information inte har nått ut till lärarna på det sätt som är meningen.”

Med tanke hur stora lagliga möjligheter svenska forskare och högskolelärare har att öppet sälja sin kunskap så framstår det som en gåta att så många avstår från att redovisa sina extraknäck. En som inte mörkar är Torsten Cegrell, professor i elektroteknik vid Kungliga tekniska högskolan (KTH) i Stockholm. Han jobbar heltid och har en månadslön på 68 600 kronor. Vid sidan av sin tjänst har han två företag,

Novotek AB och Management Doctors AB. Torsten Cegrell skriver, faktiskt på självaste nyårsafton 2004, i bisyssleredovisningen till sin chef att han "är rådgivare i framför allt strategiska frågor åt industrin (huvudsakligen på företagsledningsnivå), med klar tyngdpunkt på ABB, den svenska elkraftsindustrin och Försvarmakten." När jag söker på Internet finner jag att han varit en flitig debattör mot en nedläggning av Barsebäck 2. Men Torsten Cegrell skriver: "Bisysslorna är inte förtroendeskadliga, inte arbetshindrande och inte konkurrerande."

Jag ringer Torsten Cegrell och frågar hur det kommer sig att hans åsikter som oberoende forskare stämmer så väl med de synpunkter hans kunder inom elkraftsindustrin för fram.

– Jag har en stark integritet. Det jag har argumenterat emot är att man lägger ner Barsebäck 2, men det är inte för att det är ett kärnkraftverk utan för att det vore förödande för hela södra Sveriges elproduktion. Jag har inga offentliga synpunkter på själva kärnkraften.

Torsten Cegrell skriver också i sin redovisning att extraknäckens omfattning "med god marginal" understiger KTH:s gräns på högst 20 procent utöver arbetstiden.

– Det jag gör är väldigt uppskattat. Jag är ganska känd i branschen faktiskt och det kommer KTH till godo. Jag tror nog jag jobbar totalt 70 timmar i veckan. Jag handleder till exempel 20 doktorander, det lär inte finnas många professorer i Sverige som gör det.

– De här uppdragen du har som rådgivare, är det en typ av verksamhet som KTH skulle kunna ta på sig inom något av sina bolag?

– Nej. Den enda som skulle kunna göra det är i så fall jag. Jag skulle kunna göra det i KTH:s namn.

– Varför gör du inte det då?

– Det var väl en dum fråga. Varför skulle jag göra det?

– Kanske för att dra in lite pengar till ditt universitet.

– Jag drar redan in mer pengar än antagligen någon annan professor i det här landet. Jag är fullkomligt outstanding på det viset.

Så, vad vet vi nu? Vi vet att många forskare och högskolelärare parallellt med sin tjänst på ett eller annat sätt säljer sin kunskap. Ofta är det helt enligt alla regler, men lika ofta slirar det: forskarna tangerar gränserna för det tillåtna genom att lägga alltför mycket tid på sina extraknäck, genom att konkurrera med lärosätets egna bolag eller genom att, i kraft av sin trovärdighet som opartiska forskare, gå sina kunders ärenden i den offentliga debatten. Vi vet också att lärosätets kontroll över de anställdas extraknäck ofta brister, i direkt strid med högskoleförordningen.

Som en röd tråd genom allt material jag samlat på mig löper en änglighet från universitetens och högskolornas sida. De ansvariga tycks vara rädda för att förlora sina duktigaste forskare till ett näringsliv som trumfar över även höga löner. Men jag

anar också något annat: en kollegial kultur, där prefekter som själva driver egna bolag är satta att kontrollera sina kompisar.

Senast forskarnas extraknäck detaljgranskades var 1995. På Ekonomistyrningsverket, som utvecklar den ekonomiska styrningen för statliga myndigheter, hittar jag Nils Eklund som gjorde den granskningen då han jobbade på Riksrevisionsverket. Jag frågar honom om det finns en kollegial kultur som möjliggör extraknäck utöver det tillåtna.

– Det var en av de saker som påpekades ofta i de intervjuer vi gjorde i samband med granskningen på 1990-talet. På många håll hade institutionens personal stort inflytande när rektorn skulle utse prefekter. Det kan ju till exempel vara så att man då utser prefekter som är väldigt eftergivna.

Nils Eklund påpekar att toleransnivån för extraknäck är högre i Sverige än i många andra länder.

– En del forskare är faktiskt till salu. Vad de gör skulle vara inte vara tillåtet på en del amerikanska universitet, men i Sverige är det tillåtet på grund av lärarundantaget.

Jag återvänder till Högskoleverket, den myndighet som ändå har ansvar för tillsynen av lärosätena. Kanslichefen Lennart Ståhle menar att just prefekternas dubbla roller är ett av grundproblemen.

– Den kollega är inte född som kan säga: "Nej, det här kan du inte ta på dig." Det är helt klart att prefekterna spelar väldigt stor roll för att kontrollen blir mindre effektiv eller obefintlig. Men ytterst är det högskolans ledning, rektorn, som har ansvaret. Rektorererna är, även om de inte vill se sig som det, myndighetschefer.

Lennart Ståhle menar att akademikernas fria arbetstider är ett problem.

– Det vore bättre om man hade en arbetstidsredovisning. Och det står i högskoleförordningens fjärde kapitel att "läraren är skyldig att befinna sig på arbetsplatsen i den utsträckning högskolan bestämmer." Men de fria arbetstiderna är tradition och akademisk frihet.

Lennart Ståhle menar att detsamma gäller forskarnas rätt att bedriva verksamheter som kan skada förtroendet för lärosätet.

– Det hör så att säga också till den så kallade akademiska friheten.

– Den akademiska friheten, vad är det för något egentligen?

Lennart Ståhle skrattar lite över telefonledningen när jag frågar.

– Det kan man diskutera. Men det hör samman med universitetens historiska roll som ifrågasättande institutioner fria från inflytande. Det finns formulerat i högskolelagens första kapitel sjätte paragraf: "För forskningen skall som allmänna principer gälla att forskningsproblem får fritt väljas, forskningsmetoder får fritt utvecklas och forskningsresultat får fritt publiceras."

– Men det handlar ju om att forskningen ska vara fri, säger jag. Att forskarna ska vara fria att bedriva vilken verksamhet de vill, det är väl något annat?

– Javisst. Och det finns inte formulerat någonstans. Men det har med lärarundantaget att göra. Och det tror jag inte det går att ändra på; motståndet är alltför stort, säger Lennart Stähle.

Ansvarig för den pågående statliga utredningen om lärarundantagets vara eller icke vara är Marianne Levin, professor i civilrätt vid Stockholms universitet. Jag ringer henne för att höra vartåt det lutar: kommer hon att rekommendera att lärarundantaget luckras upp eller tas bort?

Marianne Levin har i uppdrag att utreda vilka de juridiska konsekvenserna skulle bli om lärarundantaget avskaffades. Hon kommer inte att bli klar med sin utredning förrän i höst, men hon kan redan nu berätta att det hon möjligtvis anser kan vara intressant för högskolorna att ta över är rättigheterna till forskarnas patenterbara tekniska uppfinningar. Däremot ingår inte ens i uppdraget att föreslå någon skärpning av lagen när det gäller högskolelärares rätt att för egen vinning skriva böcker, hålla föredrag eller jobba som konsulter på arbetstid.

– Det har de rätt till och det kommer de att ha rätt till i fortsättningen också. Forskare och högskolelärare har förhållandevis dåligt betalt. Om man tog bort lärarundantaget skulle det riskera att driva folk från högskolan. Dessutom...ja, de skulle i alla fall skrika om man...

Hon avslutar inte meningen utan säger istället att det hela egentligen är en filosofisk fråga:

– Forskningen och forskarna ska vara fria. Det är viktigt.

Marianne Levin påpekar att hennes uppdrag att utreda lärarundantaget också är ett extraknäck – fast det inte är så lönande.

– Och jag tar ju själv som jurist uppdrag utanför tjänsten då och då, som många andra.

Då blir jag plötsligt nyfiken. Vad kan de uppdragen bestå i? Vilken omfattning kan det handla om? Och: kan man verkligen vänta sig en opartisk utredning av en utredare som själv säljer sig?

Jag ber Marianne Levin att skicka mig sin bisyssleredovisning. När hon svarar har hennes röst fått en metallisk klang:

– Vad menar du? Jag förstår inte varför det skulle kunna vara intressant. Jag brukar lämna in en kopia av min skattsedel till min prefekt men jag vet inte om vi kan lämna ut den.

– Den ska vara allmän handling enligt offentlighetsprincipen, säger jag.

När jag har förklarat denna en av Sveriges grundlagar för professorn i juridik lovar hon att skicka sin redovisning. Jag tackar och sedan säger det klick. Regeringens utredare Marianne Levin lägger på luren.

